

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญ

จักรวาลคติ หรือแนวคิดเกี่ยวกับระบบจักรวาล คือ การใช้สัญลักษณ์หรือรหัสที่เกี่ยวกับความเป็นมาของโลกรวมทั้งความเป็นมาของมหาสมุทรและทวีป รูปแบบจักรวาลคติที่ใช้กันอย่างกว้างขวางในทวีปเอเชียตั้งแต่อินเดียจรดมหาสมุทรแปซิฟิก คือ รูปจำลองระบบจักรวาลลัทธิฮินดู ผสมพุทธ (สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, 2529 : 19)

การวางผังแบบจักรวาลคติ คือ รูปแบบการวางอาคารศาสนสถานที่มีการจัดวางเรื่องทิศและตำแหน่งสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องจักรวาลของแต่ละกลุ่มชุมชน แม้แต่กลุ่มชุมชนที่นับถือผีบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติก็มีระบบจักรวาลแบบตนเอง การจำลองจักรวาลให้เกิดขึ้นในชุมชนคือการสร้างศูนย์กลางของชุมชนให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม พื้นที่ที่ถูกกำหนดให้เป็นศูนย์กลางจักรวาลจะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในการประกอบพิธีกรรมและเป็นศูนย์รวมความเชื่อมั่นของคนในชุมชน การใช้จักรวาลคติในการวางผังจึงเป็นรูปแบบของการนำความเชื่อมาใช้ร่วมกับการปกครองชุมชน

ราวพุทธศตวรรษที่ 19 ดินแดนในอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป เขตภาคเหนือของไทย พม่า และลาวปัจจุบัน ก่อเกิดเมืองเชียงใหม่บนที่ราบลุ่มน้ำปิง สร้างโดยพญามังรายใน พ.ศ. 1839 การตั้งเมืองเชียงใหม่นับได้ว่าเป็นนิมิตหมายแห่งการรวมตัวของกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม ลัวะ ลาว ม่าน ไต เป็นชาวเชียงใหม่หรือคนเมือง ซึ่งสื่อสารกันด้วยภาษาไท-ลาว (ธิดา สาระยา, 2539ก : 341) เมืองเชียงใหม่สร้างบนพื้นที่เดิมของกลุ่มชาวลัวะ โดยพญามังรายอ้างนิมิตศักดิ์สิทธิ์สร้างความพิเศษให้กับพื้นที่เมืองเชียงใหม่ และยังคงใช้ความเชื่อดั้งเดิมคือการนับถือผี เทวดาอารักษ์เสื้อบ้านเสื้อเมือง และจักรวาลระบบท้องถิ่นเดิม ทั้งที่ทรงยึดเมืองหรือญชัยศูนย์กลางสำคัญของวัฒนธรรมพุทธศาสนาในลุ่มน้ำปิงได้ก่อนหน้านี้ (พ.ศ.1836) แต่มิได้ทรงเลือกใช้รูปแบบของจักรวาลคติแบบพุทธอย่างชัดเจน เพราะพระองค์สร้างเมืองเชียงใหม่บนพื้นที่ชุมชนเดิมที่ยังมีความเชื่อเรื่องผีและเทวดาของตัวเอง แสดงให้เห็นกุศโลบายการใช้ความเชื่อเพื่อรวมศรัทธาและสร้างความมั่นคงในการปกครองผู้คนต่างชาติพันธุ์ด้วยความศรัทธาในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของเมืองร่วมกัน

ต่อมาเมื่อพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ เข้ามามีบทบาทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ราวพุทธศตวรรษที่ 20 จากการที่เมืองสุโขทัยทราบข่าวพุทธศาสนาจากลังกามาตั้งมั่นที่เมืองพันทันในสำนักของพระอุทุมพรบุปผามหาสามี จึงส่งทูตไปเมืองพันทันเพื่ออาราธนาพระอุทุมพรบุปผามหาสามีให้มาพำนักเป็นหัวหน้าคณะสงฆ์ที่เมืองสุโขทัย พระอุทุมพรบุปผามหาสามีส่งพระสุมนเถระมาให้จำพรรษาที่เมืองสุโขทัยแทนท่าน และด้วยความเคร่งครัดในวัตรปฏิบัติของภิกษุในนิกายลังกาวงศ์นี้ทำให้ที่ขึ้นชมและศรัทธาของอาณาจักรใกล้เคียง เช่น เมืองเชียงใหม่

เมืองเชียงใหม่ในเวลานั้นตรงกับสมัยพญากือนา (พ.ศ.1898-1928) พุทธศาสนาในเมืองเชียงใหม่เดิมเป็นนิกายที่สืบจากเมืองหริภุญไชย แต่พญากือนาประสงค์พระภิกษุผู้สามารถกระทำสังฆกรรมได้ทั้งหมด พระองค์นิมนต์พระเถระจากเมืองสุโขทัยคือพระสุมนเถระขึ้นไปสืบพระศาสนาใน พ.ศ. 1912 และใน พ.ศ. 1914 เมื่อพญากือนาทรงสร้างวัดสวนดอกเพื่อเป็นที่จำพรรษาของพระสุมนเถระ เมืองเชียงใหม่จึงกลายเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ที่เรียกกันว่าฝ่ายสวนดอก และรับความเชื่อแบบพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์โดยมีหลักฐานอย่างชัดเจนทั้งรูปแบบและตัวศิลปกรรม

สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองเชียงใหม่ที่เป็นจักรวาลระบบท้องถิ่น ที่พญามังรายทรงใช้เพื่อรวมศรัทธาและสร้างความมั่นคงในการปกครองผู้คนต่างชาติพันธุ์คือ เสาอินทขิล ซึ่งเอกสารหลายฉบับกล่าวตรงกันว่าเป็นความเชื่อเดิมของชาวลัวะ กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยในบริเวณนี้ก่อนการสร้างเมืองเชียงใหม่ ตำแหน่งที่ตั้งของเสาอินทขิลนั้น สันนิษฐานว่าเดิมตั้งอยู่ในตำแหน่งตอนกลางของฝั่งเมืองเชียงใหม่ บริเวณวัดสะดือเมือง และเมื่อเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาฝ่ายลังกาวงศ์นับแต่สมัยพญากือนา เมืองเชียงใหม่จึงมีวัฒนธรรมพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญทางสังคม เป็นกลไกในการจัดระเบียบทางสังคม รองรับความเติบโตทางการเมืองและเศรษฐกิจ สร้างสรรค์วัฒนธรรมของตนเองได้อย่างโดดเด่น ความเป็นตัวเองในระดับสูง (ธิดา สาระยา, 2539 : 342) ความเจริญรุ่งเรืองของเมืองเชียงใหม่พัฒนาการขึ้นอย่างเด่นชัด นับตั้งแต่สมัยพญากือนา (พ.ศ. 1898-1928) ความเจริญสูงสุดจะอยู่ในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.1984-2030) และสืบต่อมาจนสมัยพญาแก้ว (พ.ศ. 2038-2068) ซึ่งถือช่วงเวลานี้เป็นช่วงยุคทอง

ในสมัยพญาแสนเมืองมา (พ.ศ.1928-1944) ผู้เป็นราชบุตรของพญากือนา ทรงโปรดให้สร้างพระเจดีย์ขนาดใหญ่ในตำแหน่งกึ่งกลางเมือง ห่างจากวัดสะดือเมืองลงไปทางทิศใต้เล็กน้อย เมื่อแรกสร้างเสร็จในสมัยพญาสามฝั่งแกน (พ.ศ.1945-1984) เรียกว่ากู๋หลวง ต่อมาในสมัยพระเจ้าติโลกราชพระองค์ทรงก่อเสริมองค์พระเจดีย์ให้มีขนาดสูงมากขึ้นและได้ัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐาน ณ เจดีย์กู๋หลวง จากนั้นจึงได้เรียกพระเจดีย์องค์นี้ว่า พระเจดีย์หลวง

พระเจดีย์หลวง เปรียบเสมือนเป็นศูนย์กลางจักรวาลและศูนย์กลางความศักดิ์สิทธิ์ของเมืองเชียงใหม่ตามระบบความเชื่อเรื่องจักรวาลของพุทธเถรวาทลังกาวงศ์ ต่อมาเมื่อมีการย้ายเสาอินทขิลให้มาอยู่ร่วมกับพระเจดีย์หลวง ลักษณะเช่นนี้เป็นการสร้างศูนย์กลางจักรวาลโดยใช้ระบบความเชื่อท้องถิ่นผสมผสานกับระบบความเชื่อพุทธศาสนา

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นช่วงเวลาที่เมืองเชียงใหม่รุ่งเรืองเจริญสูงสุดทั้งการเมือง ศาสนา และวัฒนธรรม ช่วงเวลานี้เป็นการก่อตัวอย่างมั่นคงของอาณาจักรล้านนา โดยเฉพาะในสมัยพระเจ้าติโลกราช พระองค์ทรงขยายอาณาเขตของอาณาจักรล้านนาออกอย่างกว้างขวางทางเหนือไปถึงเมืองยอง เมืองเชียงรุ่ง ทิศตะวันตกจดแม่น้ำสาละวิน ทิศตะวันออกจดแม่น้ำโขง ส่วนทิศใต้ลงมาประจันกับอาณาจักรอยุธยา สภาพการณ์หลายประการในช่วงนี้บ่งชี้ความจำเป็นที่จะต้องสร้างบูรณภาพทางการเมืองและสังคมขึ้นเพื่อเชื่อมโยงเมืองและหัวเมืองสำคัญทั้งหลายในอาณาจักรล้านนาเข้าด้วยกัน ซึ่งแต่ละเมืองนั้นต่างก็มีระบบความเชื่อผีและบรรพบุรุษเฉพาะกลุ่มของตน แต่พุทธศาสนาสามารถผสมผสานแนวคิดกับคติความเชื่อเดิมของท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม ความเชื่อทางพุทธศาสนาจึงเข้ามามีบทบาทในการสร้างบูรณภาพทางการเมืองและสังคมอย่างมากในช่วงเวลานี้ (ธิดา สาระยา, 2539 : 75) ในสมัยพระเจ้าติโลกราช พุทธศาสนาถูกใช้เป็นเครื่องมือในการยกฐานะและสร้างความชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ และพระองค์ทรงโปรดให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎก ทรงส่งเสริมการเขียนตำนานประวัติศาสตร์ซึ่งช่วยเสริมสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคมและการเมือง เมืองเชียงใหม่จึงเป็นศูนย์กลางสำคัญของอนุภูมิภาคนี้ในเวลานั้นทั้งทางศิลปวัฒนธรรมการเมืองการปกครอง พระเจ้าติโลกราชทรงมีบทบาทอย่างมากในการส่งเสริมการขยายตัวของรูปแบบศิลปกรรมทางพุทธศาสนา

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 นี้ ล้านนาซึ่งเป็นสังคมระบบอุปถัมภ์ กษัตริย์จะอาศัยความเชื่อทางศาสนาส่งเสริมให้มีสิทธิธรรมในการปกครอง และมีอำนาจเหนือที่ดิน ด้วยรูปแบบสังคมระบบผู้นำอุปถัมภ์ศาสนานี้ ส่งผลให้เกิดงานสร้างสรรค์ทางศิลปกรรมตามแหล่งชุมชนสำคัญ ๆ การสร้างวัดในล้านนาแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะคือ วัดหลวงหรือวัดที่กษัตริย์สร้างหรือสถาปนาขึ้น กับวัดประจำหมู่บ้านหรือวัดราษฎร์(วัดที่ชาวบ้านสร้าง) วัดหลวงจะตั้งอยู่ที่เมืองศูนย์กลางการปกครองและแหล่งชุมชนสำคัญ เป็นที่รวบรวมช่างฝีมือในการสร้างและออกแบบเพื่อให้ได้ผลงานที่ประณีตที่สุด และมีค่าใช้จ่ายความงาม หากการสร้างวัดหลวงยังแทรกคติความหมายทางศาสนาอย่างลึกซึ้ง การสร้างวัดตามความเชื่อของชาวล้านนานั้นยังเป็นการความเชื่อในอานิสงส์ของการสร้างวัดว่าเป็นอเนกอนันต์ ทำให้ไปเกิดในทิพย์วิมาน การสร้างวัดหลวงของกษัตริย์ทั้งในเมืองหลวงและในชุมชนสำคัญ จึงเสมือนการสะสมบุญบารมี และแผ่ขยายพระราชอำนาจให้เลื่องลือ

การวางผังแบบจักรวาลคตินั้น เป็นรูปแบบที่จะพบในการจัดผังของวัดหลวง เพราะเป็นการสร้างตำแหน่งศูนย์กลางให้เกิดขึ้น สอดคล้องกับการปกครองที่มีกษัตริย์เป็นศูนย์กลางอำนาจ เพราะตำแหน่งเขาพระสุเมรุเป็นตำแหน่งของศูนย์กลางจักรวาล การกระทำพิธีกรรมทางศาสนาใด ๆ โดยกษัตริย์ที่วัดหลวงจึงเปรียบเสมือนพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ ณ ศูนย์จักรวาล เป็นการตอกย้ำถึงพระราชอำนาจ

ผังของวัดหลวงจึงเพื่อเน้นถึงความเป็นชนชั้นปกครอง ตามโลกทัศน์แห่งวัฒนธรรมหลวง กำหนดให้สมมติเทพผู้ปกครองจำเป็นต้องจัดการให้วิถีและกิจกรรมของตนและกลุ่มชนชั้นของตนให้มีความกลมกลืนกับจักรวาล โดยการสร้างและจัดจากชีวิตสังคมและวัฒนธรรมให้เกิดสัมพันธ์กัน เพื่อมุ่งให้เกิดความสุขความเจริญ แสดงสัญลักษณ์แห่งความชอบธรรมของชนชั้นปกครองเหนือสถานะความเป็นอยู่ของชาวบ้านชาวเมือง ไพโร ทาส (อภิธาน สมใจ, 2541 : 37)

นอกจากนั้นจักรวาลคติยังเป็นแนวคิดของคนโบราณในการอธิบายคติพุทธศาสนาเรื่องการส่งเสริมให้มีกำลังใจในการทำบุญหวังให้เกิดในภพภูมิที่สูงที่ดีกว่า เพราะตามคติกล่าวว่าบริเวณเขตพุทธาวาสของวัดหลวงที่มีการวางผังแบบจักรวาลคตินั้นเปรียบเสมือนการเข้าสู่บริเวณเขาพระสุเมรุศูนย์กลางของจักรวาล เหนือที่ตั้งของเขาพระสุเมรุซึ่งเป็นศูนย์กลางหรือองค์เจดีย์ประธานของผังก็คือสวรรค์ และที่เหนือขึ้นไปจากสวรรค์ก็คือ นิพพาน เป็นความหมายเชิงสัญลักษณ์ว่าแม้เพียงการได้เข้ามายังเขตพุทธาวาสของวัด ก็รู้สึกได้ว่าเป็นการเดินทางเข้าใกล้สวรรค์และเข้าใกล้นิพพาน เป็นการช่วยให้ชาวบ้านเข้าใจในสิ่งที่เปี่ยมมรรคอย่างแยบยล

ในทางพุทธศาสนา แนวคิดเรื่องจักรวาลคติไม่ได้เป็นเพียงสัญลักษณ์ทางศาสนาเท่านั้น หากแต่เป็นการจัดพื้นที่ทางองค์ประกอบศิลป์ที่สวยงาม ให้ความสำคัญกับศาสนสถานชัดเจนว่าเขตพุทธาวาสนั้นเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มากที่สุด โดยแสดงพื้นที่สำคัญตั้งอยู่ในตำแหน่งศูนย์กลางและมีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีความสูงโดดเด่นจากอาคารอื่นนั่นคือ องค์เจดีย์ สัญลักษณ์แทนศูนย์กลางจักรวาล นอกจากนั้นลักษณะเช่นนี้ยังสอดคล้องกับการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจของชนชั้นปกครองในอดีต ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนในการวางผังศาสนสถานของอาณาจักรร่วมสมัยเดียวกัน เช่น สุโขทัย และอยุธยา จะแสดงการวางผังแบบจักรวาลคติอย่างเด่นชัดในวัดหลวง

การศึกษาการวางผังแบบจักรวาลคติของวัด จึงเป็นการศึกษาถึงการขยายตัวทางแนวคิดเรื่องรูปแบบการปกครองของชนชั้นปกครองที่เลือกใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการรวมศูนย์อำนาจและรวมศรัทธาชุมชนของอนุภูมิภาคนี้ได้อีกประการหนึ่ง

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาบทบาทและความสำคัญของการวางผังแบบจักรวาลคติในวัดหลวงของรัฐและชุมชนสำคัญในอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21
2. เพื่อศึกษาถึงการขยายตัวทางแนวคิดเรื่องรูปแบบการปกครองของชนชั้นปกครองที่เลือกใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการรวมศูนย์อำนาจ และรวมศรัทธาชุมชนของอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21
3. เพื่อศึกษาการตีความสัญลักษณ์ทางศาสนาระหว่างเมืองเชียงใหม่กับชุมชนสำคัญใกล้เคียง คือ ลำพูน ลำปาง และเชียงใหม่ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21

1.3 ขอบเขตการศึกษา

การศึกษานี้ เป็นการศึกษาวางผังตามแบบจักรวาลคติของวัดหลวงในอาณาจักรล้านนาที่มีความสำคัญในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 คือ วัดพระสิงห์ วัดสวนดอก เมืองเชียงใหม่, และวัดหลวงของชุมชนสำคัญคือวัดพระธาตุหริภุญชัยเมืองลำพูน วัดพระธาตุลำปางหลวงเมืองลำปาง และศึกษาเปรียบเทียบกับเมืองเชียงใหม่ โดยให้วัดจอมคำเป็นแหล่งศึกษาเปรียบเทียบ เพราะพุทธศาสนาที่เมืองเชียงใหม่เป็นการรับจากเมืองเชียงใหม่ทั้งสิ้น ตำนานกล่าวว่าเมืองเชียงใหม่มีชาวลัวะผู้ปกครองเมือง เมื่อพญามังรายทรงรบชนะพวกลัวะ และส่งเชื้อพระวงศ์ไปปกครองเมืองเชียงใหม่ โดยลำดับ กระทั่งสมัยที่ท้าวผาฮ่มแห่งเมืองเชียงใหม่ส่งเจ้าเจ็ดพันตู ราชบุตรไปครองเมืองเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 1882 พระองค์นำพระเถระและพุทธศาสนาไปเผยแพร่ด้วย ทรงสร้างวัดถวายเป็นที่อยู่ของพระมหาเถระทรงอัญเชิญคัมภีร์และพระไตรปิฎกมอบให้เก็บรักษาไว้ ณ วัดจอมคำ วัดจอมคำจึงเป็นวัดสำคัญของเมืองเชียงใหม่ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางในการศึกษาคัมภีร์และพระไตรปิฎก โดยเป็นการศึกษารูปแบบและวิธีการแผ่อำนาจทางการเมืองของเชียงใหม่สู่ชุมชนสำคัญโดยรอบ อาทิ ลำพูน ลำปาง และขึ้นทางเหนือไปถึงเมืองเชียงใหม่ โดยใช้พุทธศาสนาเป็นสื่อกลางในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21

การศึกษการตีความสัญลักษณ์ทางศาสนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ใช้ข้อมูลจากวรรณกรรมทางศาสนาที่มีเนื้อหาสำคัญเกี่ยวกับจักรวาลทางพุทธศาสนา คือ จักรวาฬที่ป็นี นิพนธ์ราว พ.ศ. 2063 เป็นคัมภีร์ทางพุทธศาสนาสำคัญของล้านนา ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ว่าด้วยเรื่องจักรวาลและสรรพสิ่งที่อยู่ในจักรวาล โดยมีมุ่งหมายที่จะรวบรวมคำอธิบายต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับจักรวาลและลักษณะทางภูมิศาสตร์ของโลก ตามทัศนะของพุทธศาสนา

1.4 แผนดำเนินงานและวิธีการวิจัย

เก็บข้อมูลจากภาคเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของอาณาจักรล้านนา ชุมชนใกล้เคียง และเมืองเชียงตุงช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 เปรียบเทียบกับความรู้ทางพุทธศาสนาจากวรรณกรรมทางศาสนาที่เกี่ยวข้องในมิติเวลาเดียวกันคือ จักรกวางที่ป็นี ประกอบการสำรวจพื้นที่วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่, วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน, วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง และวัดจอมคำ เมืองเชียงตุง ประเทศพม่า โดยใช้ภาพถ่าย มีการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญในสาขาที่เกี่ยวข้อง และนำเสนอข้อมูลด้วยการพรรณนาโวหาร

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เข้าใจบทบาทและความสำคัญของการวางผังแบบจักรวาลคติในอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21
2. เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างการใช้สัญลักษณ์ทางศาสนากับการขยายอำนาจรัฐในอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21
3. เข้าใจความแตกต่างระหว่างการตีความสัญลักษณ์ทางศาสนา ระหว่างเมืองเชียงใหม่กับชุมชนสำคัญใกล้เคียง คือ ลำพูน ลำปาง และเชียงตุง
4. เป็นข้อมูลความรู้เรื่องให้แก่บุคคลทั่วไป ให้เกิดความรู้และสัมผัสได้ในความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการของช่างโบราณ ทั้งให้เกิดความรู้สึกในความเป็นศาสนสถานทางพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจนและลึกซึ้งมากขึ้นกว่าการที่ได้มองเห็นเพียงรูปแบบทางกายภาพของอาคารสถาปัตยกรรมเหล่านี้เท่านั้น